

Identitats literàries que milloren les reals. Mimesi i historiografia: lligams entre cavalleria literària, historiografia i espais en la (de)construcció de la identitat en les lletres catalanes medievals

Vicent Martines (Alacant)

Summary: We analyze how through some chronicles that describe the deeds of kings as examples of knights and rulers, literary mimesis becomes an essential tool to show-case models that can be utilized for the official image of the Crown. We use the four great Catalan chronicles (the first three in particular) and other historiographical accounts which use a great deal of literary mimesis as well as cultural and literary referents (classical tradition, matter of Britain), as well as the *Cançó de la croada contra els albigesos*. We pay attention to the view offered in them of the Battle of Muret. We also pay attention to Jaume's conquests (a consequence of Muret) as viewed by the Muslims. We also analyze the consequences of this battle for England, such as the (xenophobic) suspicion that the English barons felt towards the newcomers, members of the retinue of Queen Eleanor of Provence, the daughter of Ramon Berenguer IV of Provence and therefore Jaume I's niece. Eleanor finally retired to the Abby of Amesbury, which in turn became a place where identities formed and where, now that the queen was there residing, Arthurian motifs could be made credible: it is the place where Queen Genevieve retired after the Battle of Camlaan, which took place (in literature) on the fields of Salisbury, close to Amesbury. In sum, we analyze classical tradition, matter of Britain, victories and defeats, chronicles, chivalries, etc., all of them relevant topics for acquiring identity and that imply transferences: literature and history, mimesis that has an influence on reality.¹

Keywords: Identity, mimesis, chronicles, *Croada contra els albigesos*, Battle of Muret, Eleanor de Provença, Arthurian cycle, spaces and identity ■

1 Aquest treball s'inscriu en les tasques de l'Institut Superior d'Investigació Cooperativa IVITRA (ISIC-IVITRA: <<http://www.ivitra.ua.es>>, ref. ISIC/2012/022) i dels projectes competitiu FFI2015-69694-P (MINECO/FEDER), IVITRA-IEC/PT2008; dels grups de recerca VIGROB-125, UA-USI-045; i de la xarxa d'investigació en innovació educativa Xarxes-I3CE-17-18, Ref. 4172.

■ 1 Introducció

En aquest treball analitzem diversos aspectes i exemples de la relació entre història i realitat, i el calibrat i emmotllament de la “versió oficial” de la Corona d’Aragó. Ho fem tot estudiant la manera com, a través de les cròniques dels fets dels monarques com a exemples de cavallers i governants, la mimesi literària esdevé una eina essencial en la mostra de models per a la imatge oficial de la Corona. Per fer-ho, les Quatre Grans Cròniques catalanes i altres obres historiogràfiques amb un ferm cabal de mimesi literària es valen també de referents literaris i culturals (tradició clàssica, Matèria de Bretanya, per exemple), en una “agenda” per equiparar i fer coherents els nostres reis amb els grans models de la tradició cultural i en nostre poble poc menys que com a “poble elegit”. Es tracta de la conformació de la identitat “nacional”/col·lectiva a partir de la identitat d’un personatge —el rei— i dels seus fets i els referents clàssics i romànics són claus de volta per dotar-los d’una vàlua millorada perquè es puguin aprofitar, els personatges reals, de la transcendència dels personatges llibrescs. Tradició clàssica, Matèria de Bretanya (i Artúrica, en concret —fins i tot amb personatges no citats en Chrétien de Troyes i anteriors a les obres d’aquest—), victòries i derrotes decisives, cròniques, cavalleries i nació: matèries sensibles per a la presa de consciència de la identitat entre les quals hi ha capil·laritat i transvasament: literatura i història, mimesi que influeix en la realitat.

Des d’aquesta introducció i fins a les conclusions, en la nostra anàlisi, primer fem un breu escandall de alguns precedents de capil·laritat entre mimesi literària i identitat en la tradició clàssica (epígraf 2). Analitzem la relació entre cavallers literaris (de la tradició clàssica i de la Matèria Artúrica) en textos com les Grans Cròniques Catalanes, especialment les 3 primeres com a continent dels referents que havien de legitimar la imatge oficial de la Corona (epígraf 3). Ens centrem en el tractament de la desfeta de Muret (1213) en la historiografia en català i en occità (*Cançó de la croada contra els albigesos*), i, per antítesi, en la historiografia francesa, per a la qual aqueixa és una de les grans victòries estratègiques, equivalent a la de la batalla de Bouvines (1214) de França sobre una coalició comandada per l’Emperador del Sacre imperi, amb poderosos senyors entre les seues forces com ara el rei Joan Sense Terra d’Anglaterra. Per aprofundir de quina manera una mateixa identitat és percebuda de manera diferent per altri atensem tot seguit a la visió dels musulmans quant a les conquestes de Jaume I, que són una conseqüència indirecta del canvi de política en la Corona d’Aragó imposada per la desfeta de Muret (epígraf 4).

La desfeta de Muret i el resultat victoriós per a França de la croada contra els albigesos, va determinar també fets en la història del nord d'Europa, precisament en Anglaterra i en personatges històrics i espais molt relacionats amb Occitània, aqueixa mateixa croada i, a més, amb la Matèria Artúrica, que ja hem vist que tant influeix en la legitimació i conferiment de valor afegit als personatges històrics (epígraf 5). Així analitzem (epígraf 5.1.) com hi ha identitats que s'esvaeixen en el context d'una enemistat sense fi com la del llinatge de Montfort envers el Casal de Barcelona i Occitània, en la persona de l'enfrontament de Simó V de Montfort (fill del cruel cabdill de la croada contra els albigesos) i Elionor de Provença –i el marit d'aquesta, Enric III d'Anglaterra–. Simó V de Montfort, home fort d'Anglaterra amb el rei Enric III fins que aquest es casa amb Elionor, lidera la revolta dels barons anglesos atíats per un sentiment de xenofòbia (o almenys de recel a l'“estranger”) quan el seguici de la reina consort, Elionor, comença a rebre càrrecs i nomenaments per part del rei i a desplaçar, per tant, la noblesa local. No és només una guerra d'interessos, sinó també un conflicte identitari (“de gens” i també “de iure”, atès que els barons volen un nou concert jurídic, en alguns casos llavor de l'actual parlamentarisme). Finalment analitzem com hi ha espais de poder conferidors i alhora esvaïdors d'identitat (epígraf 5.2.). El resultat de la revolta, favorable a la monarquia, no ho és tant, però, per a l'“estrangera” que figura que havia estat la causa: Elionor de Provença. És privada de l'accés al govern i relegada a sols criar els nets. A la fi es retira a l'Abadia d'Amesbury. També s'hi va retirar la reina Ginebra, després de la batalla de Camlann. Aquesta abadia és un espai de poder en què convergeixen història de l'Anglaterra pre- i romana, saxona, i de legendari artúric, en un complex entès tot com a realitat. La mimesi hi pren cos, espai i lloc. A més, el casal reial anglès dels Plantagenet, que sovint tenia cort al Great Hall del Castell de Winchester –capital històrica d'Anglaterra–, estava íntimament vinculat a la Matèria Artúrica, a la Taula Redona i, per part del llinatge de l'àvia d'Enric III, Elionor d'Aquitània, al cabal general de la literatura trobadoresca en la qual la Matèria Artúrica s'havia difós abans fins i tot que Chrétien de Troyes compengués les seues obres.

■ 2 Breu escandall en qualques precedents de capil·laritat entre mimesi literària i identitat en la tradició clàssica

Alexandre el Gran volia viure les grandeses a l'estil del que havia llegit en la *Il·liada*. El seu heroi (o “super-heroi”) era Aquil·les. La identitat personal d'Alexandre el Gran, cap d'un regne, Macedònia, en la perifèria nordenca de l'Hèllade, que es va ensenyorir de Grècia i va conquerir el tron del Rei de Reis persa, volia fer mimesi en la realitat d'un personatge producte, al seu torn, de mimesi literària, Aquil·les. Alexandre el Gran, pels seus propis mèrits —creditors d'aqueixa voluntat de ser com aqueix heroi de la guerra de Tròia—, esdevé personatge de referència, nodridor de llegenda, de mimesi, al qual hom voldrà emular. Així ho veurem (*infra*) en el Pròleg de la segona Gran Crònica catalana, la de Desclot, amb el rei Pere el Gran de protagonista.

Alexandre el Gran no és el primer cas d'aquesta mena de capil·laritat o transvasament entre mimesi-realitat-història-mimesi amb rendibilitat per a la identitat personal i, alhora, col·lectiva. Un primer cas el podem tenir en el *Gilgameix* mesopotàmic, la cura de la integritat del text del qual —és a dir, de la seua identitat textual— va ser objecte de la primera edició críticofilològica de la qual hom té notícia, en el 1500 a.C, a la biblioteca de Nínive (Feliu i Millet, 2007). Ja n'hi havia diverses versions circulant, per mor de l'èxit que el relat dels fets d'aquest heroi havia tingut, calia preservar-ne la integritat/identitat i unitat del text. Aquest text va tenir molta influència fins i tot, sembla, en l'Antic Testament, atés que el relat del llibre del *Gènesi* sobre el Diluvi Universal pot tenir en el *Gilgameix* el seu referent (o fins i tot precedent textual). En aquest cas la capil·laritat o transvasament es dóna de la mimesi pagana a la sagrada que és tinguda com a Paraula de Déu en la *Bíblia*, llibre del Poble Elegit per antonomàsia i nucleador alhora de les 3 “religions del Llibre”. Una paradoxa: un mateix llibre conferidor d'unitat i identitat a tres pobles diferents que malden per tenir-se com a no idèntics.

Aquil·les, com diu la *Il·liada* que ell mateix deia —encara que era personatge de ficció—, volia que els seus fets foren recordats per sempre. L'obra homèrica és conscient de la seua pròpia mimesi i que la identitat de la seua persona-personatge només podria perviure en la integritat del text literari. Aqueix mateix text, la *Il·liada*, que tracta de la destrucció d'una ciutat de la “perifèria”, Tròia, que tenia, tanmateix, ritus i creences compatibles amb la centralitat grega, és el que dóna carta de natura a la consciència col·lectiva de l'Hèllade. Aquesta, en realitat, era un eixam de ciutats estats zeloses de

la seua pròpia identitat, segons com viscuda per cadascuna com a irreconciliable diferència respecte les altres fins al punt de mantenir guerres cruels i sanguinàries. Atenes no és Esparta, la qual no és Tebes, ni Corint, ni Micenes, però pràcticament totes les ciutats-estat del cercle de l'Hèl·lade de l'època de la composició de la *Il·líada* prenen consciència que són “aqueus” contra els troians. En diem “cercle” perquè aqueixos “estats” aqueus envolten l'Egeu i formen un món i un espai definit i concret en ell mateix. Són presents i representats amb personatges –i molts de ben remarcables– a la *Il·líada* perquè tots hi prenen part i tots se'n senten part. L'atomització política dels nombrosos “estats” aqueus, reblada amb la dispersió geogràfica per arxipèlags i un territori continental ben aspre quan no abrupte i conflictes violents entre ells, rep carta de natura d'identitat col·lectiva compartida i unitària en ser projectada en la *Il·líada*, perquè és percebut ja llavors com un text que no sols és versemblant, sinó que és referent històric (Makedon i Rutter, 1996–2000).

Amb l'*Odissea*, aqueixa identitat col·lectiva comuna encara s'aferma més. Del relat col·lectiu –multitudinari quasi– de la *Il·líada*, i malgrat que Odisseu i els seus fan colla, en l'*Odissea* passem a tenir un sol protagonista remarcant i clar. De fet, és l'únic que arriba a tornar a la seua desitjada Ithaca, ja tot treballat pels anys, les aventures i proves que la cerca de la tornada a casa li imposa. És el primer mortal grec que protagonitza un viatge errant –com un si fóra un cavaller errant *avant la lettre*–, que és una *questa*, una (re)cerca superadora de proves i aventures l'èxit de la qual consisteix a tornar a casa, sa i estalvi, no sense manifestar el pas dels anys. No vol la glòria de la mort honrosa, aquil·liana o hectòrida, en el camp de batalla. Arriba a rebutjar la immortalitat que li ofereix la deessa, per tornar a la seua desitjada Ithaca, petitíssim i perifèric regne a l'occident insular grec.

L'*Odissea* fa més gran el món grec respecte a la *Il·líada*. Odisseu recorre gran part –per no dir-ne tota– de la Mediterrània de llavors i esguita d'Hèl·lade o fa que esdevinguen gregues parts de la Mediterrània que no eren tingudes com a tals encara que foren conegudes pels grecs. En fer-ho, dibuixa amb paraules literàries un veritable mapa (Stuck, 2000–2009). Això és en l'*Odissea* més que *ἐκπασις* i esdevé *ἐνέργεια*, perquè carrega d'energia' un espai geogràfic real que així esdevé significatiu per a la identitat del protagonista i, alhora, per a la identitat col·lectiva de l'Hèl·lade (Webb, 1992).

■ 3 Cavallers literaris, història i cròniques

En les lletres de la Corona d'Aragó trobem sovint casos de la capil·laritat entre mimesi i realitat a què hem fet referència adés (*supra*). Podem remarcar les Grans Cròniques Catalanes, especialment les 3 primeres (*Llibre dels Fets*, *Crònica* de Bernat Desclot, *Crònica* de Ramon Muntaner), atès que esdevenen continent dels símbols i les imatges de la societat en què i per a la qual es componien i sobre la qual hom volia que foren efectives. Es tracta de la construcció de la identitat “nacional” a partir de la personal dels reis, dels seus fets i dels referents culturals (literaris) que brandaven.

L'ideal de croada és essencial perquè, des que Urbà II en va proclamar la primera, esdevé un vector de transferència –malgrat tanta violència i sang– des de la centralitat cristiana a la perifèria “infidel”. Desplaçaments de masses humanes, victimaris i víctimes del conflicte, transferència en el domini dels territoris, transferències interculturals i històriques, composició d'obres literàries directament relacionades amb croades concretes o, simplement, tenint la croada com a context, pretext o fons argumental. Els referents literaris esdevenen valors afegits i legitimadors dels fets històrics dels reis que les cròniques reporten en cada cas. Arreu de les *Cròniques* trobem proves de la cavallerositat, sobretot, de Jaume I i del seu fill, Pere el Gran, inspirada en els cavallers literaris, clàssics i romànics. Es tracta de texts que, com els respectius *pròlegs* estableixen, han de fer veure que els fets de la Corona, dels seus reis i dels seus servidors, són especials, providencials fins i tot, inspirats per Déu i executats pels millors cavallers perquè la Corona és spill de comportament (Hauf, 1986).

Així Jaume I mateix ens diu que son pare, Pere el Catòlic, que a Muret va perdre la vida i quasi va fer perdre la Corona, era en el fons un bon cavaller encara que no va actuar avinentment en aqueixa batalla. “Era franch e piadós”, encara que, tanmateix, “enganaven-lo ab beles paraules” (*Fets*, c. 8).² A més, aquell fatídic dia no es va preparar adientment per a la batalla, no va combregar i no la va plantejar bé. Els de Pere el Catòlic “exiren combatre ensemps en una. E aquels de la part del rey no saberen renegar la batayla ni anar justats, e ferien cada un rich hom per si e ferien contra natura d'armes” (*Fets*, c. 9).

2 En les referències textuais segueix el *Llibre dels Fets del rei En Jaume* editat per A. Ferrando i V.-J. Escartí (2012). En les referències a les altres cròniques segueix l'edició de F. Soldevila (1983).

Muret va ser una desfeta decisiva per a l'estratègia transpirinenca de la Corona d'Aragó i va fer que s'abandonés la "política" transpirinenca. Hi ha referència a Muret al *Llibre dels Fets de Jaume I*, i amb cert detall. El rei Jaume I atén també als pocs fracassos que va tenir o patir i no deixa de ser un valor de sinceritat en la seua crònica: el seu primer atac a Peníscola, la frustrada croada a Terra Santa ja sent ell gran, i, abans, sent menut, la derrota de Muret. Molt més detallat és el report que en dona la *Cançó de la croada contra els albigesos*.³

En aquesta obra l'interés per Muret és més que evident i significatiu. Aquesta croada amb la raó oficial de combatre l'heretgia albigesa o càtara, va ser el context –i coartada– perquè França s'emparara dels senyorius occitans. El resultat d'aquesta croada, comandada inicialment per Simó IV de Montfort (*ca.* 1160/1165–Tolosa de Llenguadoc, 1218), V comte de Leicester –llinatge del qual tornarem a parlar *infra*– (Lippiatt, 2017), va ser la minva de la presència i influx de la Corona d'Aragó i, tanmateix, l'annexió a la Corona de França dels senyorius occitans. La batalla de Muret és una victòria decisiva francesa, una de les grans batalles de França, a l'alçada de la victòria francesa de Bouvines (1214) en què el rei francès Felip August es va imposar a una formidable coalició comandada per l'emperador del Sacre Imperi, Ottó IV, que sumava a les seues les forces del rei Joan I d'Anglaterra –Sense Terra–, del comte Ferran de Flandes, del duc Enric I de Brabant, del duc Teobald I de Lorena i del duc Enric III de Limburg. La de Bouvines va ser victòria decisiva que va permetre el domini de la corona francesa sobre l'*imperium* angeví en França, que controlés millor el seu territori i que aquest fóra molt més extens. Ha esdevingut una batalla llegendària i transcendent (France, 2015). Més enllà de la seua importància en la història de l'art de la guerra medieval, se n'ha fet ús (i abús) per estructurar una narració de la conformació de la identitat francesa medieval (Duby, 1990). A més, va permetre que França destinés molts més efectius a les operacions occitanes i que els senyors occitans no pogueren comptar amb ajuts anglesos ni germànics; i ja tampoc no podien comptar amb el suport de la Corona d'Aragó d'ençà de Muret. La de Muret va ser, per a França, una victòria tan influent al sud, com la de Bouvines al nord. Per això, encara que les forces croades a Muret no estaven comandades pel rei de França, ni *de iure* la croada contra els albigesos fóra una operació pròpiament ni exclusivament francesa, aquesta batalla s'incorpora a la nòmina de grans batalles (victòries) franceses, a les seues cròniques oficials.

3 En les referències textuais segueix l'edició de Martines i Ensenyat (2003).

A més, la imatge oficial de la batalla de Muret en les cròniques franceses la vol “dignificar”: es correspon més a una batalla campal ben renglada entre dos cossos de cavalleria pesant que s’acometen en càrrega closa que a la conseqüència d’un atac sorpresa i desesperat croat. El tractament iconogràfic de la batalla de Muret en les cròniques franceses és idèntic al de les (altres) grans batalles victorioses de la corona francesa, com ara, per exemple la ja citada de Bouvines (vegeu Figura 1).

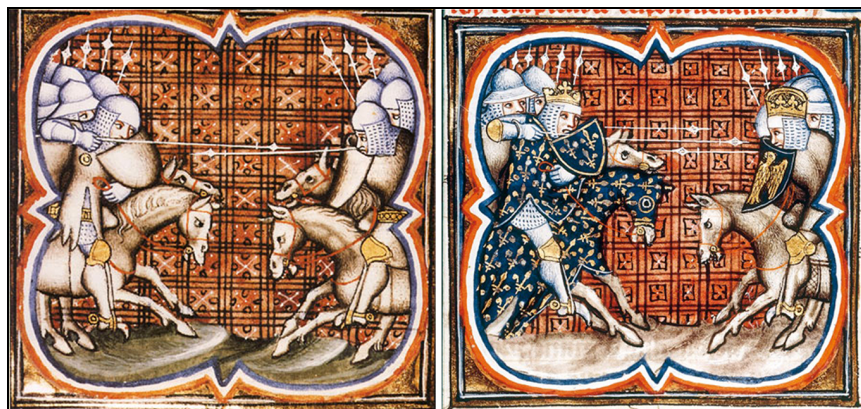

Figura 1. Primera imatge: batalla de Muret (1213), segons Anònim, *Grandes Chroniques de France* (Bibliothèque Nationale de France, Manuscrit français 2813, f. 252v (s. XIV). Segona imatge: batalla de Bouvines (1214), en la mateixa obra i manuscrit, f. 253v.

Els de Simó IV de Montfort van saber aprofitar la circumstància –desgraciada per a les forces catalano-aragoneses-occitanes, i feliç per als croats– que el rei Pere d’Aragó, el Catòlic, no havia fortificat el campament i s’havia lliurat als plaers de la carn més que no a la disciplina castrense mentre assetjaven el castelló de Muret on havien aconseguit recloure el gruix de l’exèrcit croat i on aquest es trobava en clar desavantatge tàctic i estratègic.

Sabem que el rei Catòlic no va tenir un comportament exemplar en els dies previs i en els preparatius de la contesa; realment, pocs preparatius per a la batalla va fer. Es va deixar portar per l’excés de confiança que li conferia el nombre superior d’efectius de les seues forces catalano-aragoneses i occitanes (tolosanes sobretot), i el dolç tast de la victòria de la batalla –al seu torn decisiva– de las Navas de Tolosa un any abans (1212), en què va

tenir un paper molt remarcable. A la fi, quan les forces croades de Simó de Montfort agraven el campament no fortificat del rei Pere el Catòlic, aquest es va comportar coratjosament, però tampoc no com un cap militar amb sentit tàctic de la situació. Es va llançar, brau, contra l'enemic, sense la deguda cobertura dels seus i es va veure encerclat, superat sense remissió i va caure mort. Els fets no es corresponen del tot amb la imatge oficial que podem veure en la il·luminació del manuscrit de les cròniques franceses, ni, tampoc no, amb el relat de la *Crònica* de Desclot. Les dues, antitètiques, de la mà dels vencedors, l'una, i dels derrotats, l'altra, donen una versió interessada en funció de la imatge oficial del poder respectiu (Figura 2).

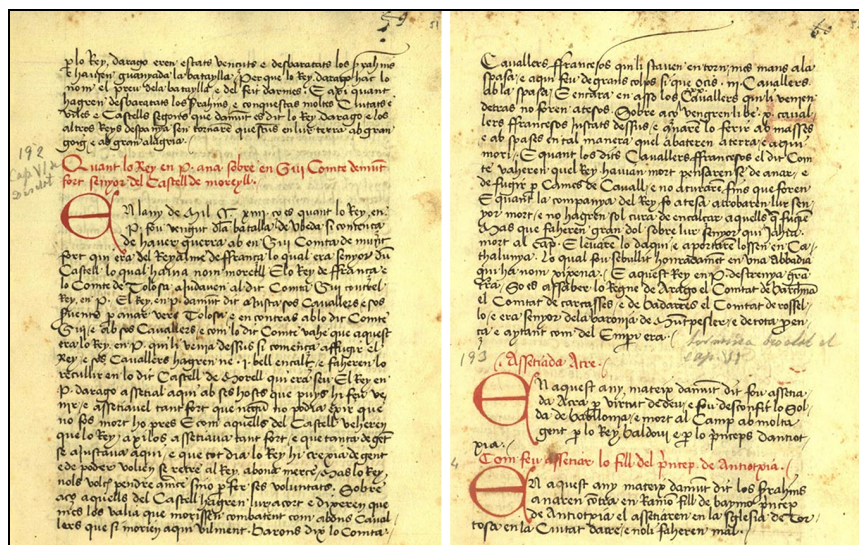

Figura 2. Batalla de Muret, segons el report que en fa la *Crònica* de Desclot (BNC, Ms. 152, ff. 51r–52r).

Jaume I, el seu fill, ens ofereix en el *Llibre dels fets* un testimoni més versemblant, sefaent i apropat a la veritat de per què va passar la desfeta:

Nostre pare lo rei en Pere, fo lo pus franc rei que anc fo en Espanya, el pus cortès, e el pus avinent, si que tant donava que ses rendes e ses terres ne valien menys. E era bon cavaller d'armes, si bo n'havia al món. De les altres bones costumes que ell havia no volem parlar per allongament de l'escrit. (c. 6)

[...]

E aquel dia que féu la batayla havia jagut ab una dona, si que n'os hoim dir depus a son reboster, qui havia nom Gil, e fo puy frare de l'Espital, qui havia estat en aquel conseyl, e altres qui ho

viren per sos uyls, que anch a l'evangeli no poc estar en peus, ans s'asech en son seti mentre's deïa. E, ans que fós la batayla, volie's mentre En Simon de Montfort en son poder per fer sa volentat, e volia's avenir ab él. E nostre pare no u volch pendre. E, quan viren açò lo comte Simon e aquels de dins, preseren penitència e reeberen lo cors de Jhesuchrist e dixeren que més amaven morir al camp que en la vila. E sobre açò, exiren combatre ensemps en una. E aquels de la part del rey no saberen rengar la batayla ni anar justats, e ferien cada un rich hom per si e ferien contra natura d'armes. E per lo mal ordonament e per lo peccat que era en ells, hac-se a vençre la batayla. Car axí ho ha usat nostre llynatge totz temps, que en les batayles qu'els han feytes ne nós farem, de vençre o morir. E nós romanguem en Carcassona en poder del comte, car él nos nodria e tenia aquel loch. (c. 9)

Tenim una altra perspectiva d'aquesta desfeta: la que ens en dóna la *Cançó de la croada contra els albigesos* mateixa, en la part deguda a Guilhem de Tudela i favorable a la croada, encara que ja veiem que coincidint a grans trets amb Jaume I, fill del derrotat. Aquesta obra ens diu que, a més, Pere el Catòlic no es va deixar aconsellar i va desoir la prudent recomanació del comte de Tolosa perquè fortifiqués el campament i prengués totes les precaucions:

I el comte de Tolosa començà a enraonar:
 —“Senyor rei d'Aragó, si em volíeu escoltar,
 us vull dir el meu parer i què hi caldrà fer:
 fem a l'entorn del campament barreres alçar,
 que ningú a cavall aci dins puga entrar;
 e si venien els francesos, que ens vulguen assaltar,
 nosaltres amb les ballestes els farem tots nafrar,
 quan faran mitja volta, els podrem encalçar,
 i els podrem a tots així desbaratar.”
 Això digué Miquel de Lucia: “Per no res crec
 que el rei d'Aragó faça aquesta indignitat;
 i és molt gran pecat que tingueu encara on estar,
 car per vostra covardia us deixeu desposseir.”
 —“Senyors —féu el comte—, una altra cosa no us puc dir;
 que siga com vulgueu, que abans del capvespre
 veurem bé qui serà el darrer a deixar el camp.” (*laisse* 139, 8–24)

A més, com ja hem vist que també diu Jaume I, en la batalla va disposar malament les seues forces, els seus no van justar com calia i sembla que no estaven en gràcia:

Tots se'n van cap a les tendes per enmig de la marjal,
 senyeres desplegadas i penons estesos;
 pels escuts i pels elms, on hi ha or batut,
 pels ausbergs i per les espases, tota la plana rellueix.
 El bon rei d'Aragó, quan les ha vistos,

amb pocs companys contra ells se n'ha anat.

Els homes de Tolosa, tots, hi han corregut,
que, ni el comte ni el rei, gens no han escoltat;
ni sabien quants francesos hi venien
hi van tots cap allà on el rei havia corregut.

I ell crida: “Jo sóc el rei!” Però no fou oït
i fou tan malament nafrat i ferit
que per enmig de la terra la sang se n'escampà
i llavors caigué mort aquí tot estès.

Els altres, quan ho veieren, es tingueren per perduts;
uns fugen per aquí, altres fugen per allà: no cap s'ha defensat,
i els francesos els encalcen i a tots els han destruïts,
de mala manera els han combatuts. (*laisse* 140, 1–18)

La *Crònica* de Desclot es preocupa molt d'establir la bondat del rei Jaume I (Figura 3). La veritat és que Jaume I mateix ja ho va demostrar; el seu currículum conqueridor en fa fermaça amb escriu, però la segona Gran Crònica catalana no s'està de remarcar aqueixa “bondat” jaumina. És el millor precedent per a legitimar la bondat del rei Pere el Gran, el protagonista d'aquesta crònica.

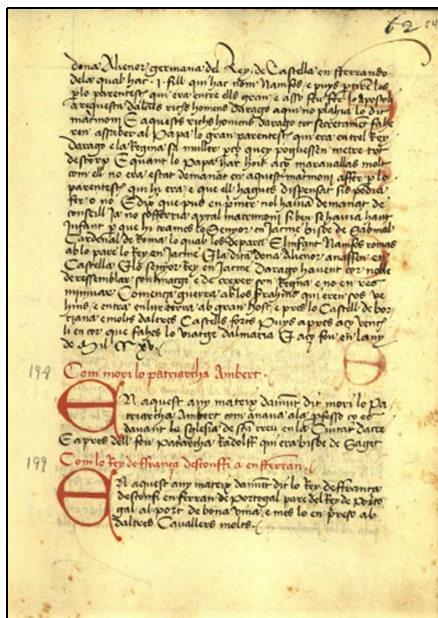

Figura 3. “De la bondat del Rey en Jacme”, *Crònica* de Desclot (BNC, Ms. 152, ff. 53v–54r).

Jaume I és un bon cavaller. És ardit, no té por. Bernat de Montcada li funyirà perquè, en un combat a Mallorca, el rei ha lluitat cos a cos (*Fets*, cc. 61 i 323). Sovint portava pocs seguidors (*Fets*, cc. 120, 183, 317), era contrari als covards (*Fets*, c. 227) i als saquejadors (*Fets*, c. 315) i resistia fins i tot les ferides de sageta en la testa (*Fets*, c. 266). El rei Jaume, però, no és cap temerari que no prepare les campanyes. No repetirà l'error del seu pare a Muret. Ben possiblement per això hom ens el representa diverses vegades tenint consell. Val a dir que aqueixes representacions són en diversos suports (manuscrit, pintura-frescs): la identitat del rei Jaume I transcendeix el text escrit. Hom vol donar la idea que la del Jaume I no és una identitat arrauxada ni tampoc pusil·lànim, sinó que és la d'un guia ferm i fiable del seu poble. Aquesta és una de les claus de la mitificació de Jaume I durant la Renaixença (valenciana) (Figures 4–7; Escartí, 2009; Roca, 2012).

Figura 4 (esquerra). Jaume I tenint consell al seu pavelló durant la conquesta de Mallorca. Mestre de la conquesta de Mallorca, fresc (traspassats a tela), Museu Nacional d'Art de Catalunya (1285–1290).

Figura 5 (baix). Jaume I quan hom li proposa la conquesta de Mallorca. *Llibre dels fets*, manuscrit de Poblet, el més antic conservat (1343).

Biblioteca de la Universitat de Barcelona. Fons de reserva, sig. Ms. 1.

Figura 6. Jaume I quan hom li proposa la conquesta de València.
Còpia de la crònica de Beuter.

Figura 7. Jaume I en
el monument del
Parterre de València,
de finals del
segle XIX.

Pere el Gran també va ser un gran cavaller. En el pròleg mateix de la *Crònica* de Desclot ja se'ns diu quin és el seu gran referent i model:

E de aquest rey En Jaume e de madona la reyna, qui fo filla del rey d'Ongria, exi lo rey d'Arago En Pere, qui fon lo segon Alexandre per cavalleria e per conquesta.

No és baldera aquesta referència a Alexandre el Gran, cavaller i conqueridor. Alexandre el Gran seguia l'Aquil·les de la *Il·líada* i el seu model el traslladava a la realitat amb conquestes reals. Passaven de la literatura a la realitat on prenia cos. La seua actuació quant el desafiament de Carles d'Anjou, a causa de Sicília, i la mateixa conquesta de Sicília en si, també són prova del seu esperit cavalleresc i, alhora, de l'escassa qualitat del francès, que, tanmateix, va mostrar ací en l'ardit d'aqueix desafiament una habilitat política molt superior (*Desclot*, c. 104; Valls Taberner, 1915–1916).

■ 4 Una mateixa identitat, percebuda de manera diferent per altri: les conquestes de Jaume I vistes pels musulmans

Podem fer un joc de contrastos si acarem com són vistos uns mateixos esdeveniments en la historiografia de cada bàndol en conflicte. Així, podem tenir un exemple idoni si contrastem el passatge de la conquesta de València per Jaume I amb la pèrdua d'aqueixa ciutat i regne pels musulmans –per a ells era “emirat”– (Donoso, 2016). La perspectiva dels musulmans, derrotats, ens la proporciona un testimoni d'excepció, Ibn Al-Abbar, un veritable “intel·lectual”, “enciclopedista” i “polígraf” musulmà, nat a Onda (Castelló), llavors visir del darrer emir de València. Ibn Al-Abbar ens diu que ell va negociar la rendició de València, després de la victòria de les forces de Jaume I al Puig; Ibn Al-Abbar ens diu expressament que ell va firmar l'acta de capitulació de València i va rebre Jaume I, a qui titlla de “tirà” i en diu sols “el Barceloní”; és clar que per a ell no podia ser el “Conqueridor”. Això mentre, per la porta de Russafa, l'elit intel·lectual musulmana, derrotada, usava el privilegi concedit per Jaume I pel qual podien deixar sans i estalvis el regne.

Aquest és el testimoni d'Ibn Al-Abbar de la caiguda de València, acarat al de la conquesta del Cap i Casal que llegim al *Llibre dels fets*. Vegem com canvia la percepció, la narrativa referida a l'espai i el que connota (Taula 1):

<p>Segons Ibn al-Abbār (1963–1964, II, p. 127), natural d'Onda (la Plana Baixa, Castelló), visir [i plenipotenciari] del darrer emir musulmà de la taifa de València. Ibn Al-Abbar va ser testimoni directe de tot i va firmar l'acta de capitulació, i va lliurar la ciutat i regne a Jaume I a la porta de Russafa.</p>	<p>Versió de Josep Piera (1983: 88)</p>
<p>تم ملكها يوم ثمانية ، بعد أن حاصرها الطائفة جاثق المشرك من يوم الخميس الخامس من شهر رمضان سنة خمس وثلاثين ومائة إلى يوم الثلاثاء السابع عشر من صفر سنة ست وثلاثين ، وفي هذا اليوم خرج أبو جليل زيان ابن مدافع بن يوسف بن سعد الجذافي من المدينة -- وهو يومئذ أميرها -- في أهل بيته ووجوه الطائفة والجند ، وأقبل الطائفة وقد تزجى بأحسن زي في غطاء . قومه ، من حيث نزل بالرصافة أول هذه المائة ، فخلاتها بالزوجة ، وانفقا على أن ينظم الطائفة للبلد سداً لعشرين يوماً ، ينقل أهل أئناها بأموالهم وأصحابهم . وحضرت ذلك كله ، وتوليت العقد عن أبي جليل في ذلك .</p>	<p>València va caure en poder dels <i>rum</i>, per segona volta, després del setge a què la tingué sotmesa el tirà Jaqmu al-Barxaluni, de dijous cinc de ramadan de l'any 635 fins a dimarts dèsset de safar de l'any 36. En aquest dia, Abu Jumail Zaiyan ibn Mudafa Ibn Yúsuf ibn Sad al-Judami isqué de la ciutat –n'era l'emir, aleshores– al cap dels seus parents i xecs dels talebs i de l'exèrcit; el tirà, ataviat amb les seues millors robes, i al front dels seus generals, avançà des de la Russafa, on havia acampat en iniciar el setge, i ambdós van trobar-se a la <i>Walaja</i> i acordaren que el tirà deixaria el terreny lliure per vint dies, per tal que les gents del país pogueren traslladar-se amb llurs béns i efectes. Jo vaig presenciar tot <i>aqò</i> i signe l'acta de capitulació per banda d'Abu Jumail.</p>
<p>Llibre dels Fets de Jaume I, ed. a cura Antoni Ferrando i Vicent Josep Escartí (2012). Original.</p> <p>(281) E, quant açò haguem fet, e haguem menjat, begut e dormit en un real qui era prop de la nostra albergada, enviam per l'arquebisbe e els bisbes e els rics hòmens, e l'arquebisbe de Narbona, qui y fo. E, quant tots foren denant nós, dixem-lurs com nostre Senyor nos havia fetes moltes gràcies, e entre les altres havie'ns-en feyta ara una que nós e ells li devíem molt grair, e com [en] aquest nostre bé havien gran part, nós volíem-lurs fer saber, per tal que ells se n'algrassen: que València era nostra.</p>	<p>Traducció a l'àrab a cura d'Al-Jarmouni (2017).</p> <p>(281) وبعدما أكلنا وشربنا ونمنا قليلا داخل خيمة كانت قريبة من المخيم، أمرنا بحضور مطران ناربونا. عندما جاء، وأمام الجميع، قلنا لهم بأن الله أنعم علينا بأشياء كثيرة، وآخر هذه الأشياء هي أن بالانسيا أصبحت ملكا لنا، لذلك علينا وعليهم أن نحمده كثيرا.</p>

Taula 1. Versió de la pèrdua/conquesta de València, segons el punt de vista del musulmans, derrotats, i segons el punt de vista de Jaume I, vencedors.

En el cas del *Llibre dels Fets* tenim el valor afegit que, a més de tots aquests contrastos, podem establir-ne un altre, de molt significatiu. El report de la conquesta de Mallorca per Jaume I (1228) des del punt de vista de l'excursionista crònica d'Ibn 'Amira Al-Mahzumi.⁴

Aquesta crònica de la conquesta de Mallorca té uns importants valors, literari i històric. L'autor, Ibn 'Amira, era d'Alzira, a la llavors taifa de València, que més tard cauria en mans del mateix rei Jaume I. Amira escriu l'únic relat novel·lat de llavors sobre la caiguda d'una ciutat musulmana andalusina, Mallorca. És la tercera gran ciutat taifal que cau, després de Toledo i Saragossa, abans de les més grans (Sevilla, Còrdova i Granada), i tot just abans de la presa de València. Aquesta, València, va ser presa després d'una victòria militar cristiana, a la batalla del Puig, i, sobretot, d'una negociació intel·ligent portada a terme per les dues parts. Amira, quant a la presa de Mallorca, no deixa malparat Jaume I, de qui diu que va intentar una negociació, que, al remat, va ser impossible, i que hagués evitat el bany de sang que va ser la conquesta mallorquina. Tot ho narra, Ibn 'Amira, amb un estil ben literari, que fuig dels llocs comuns que plaguen les cròniques de les caigudes de les altres capitals andalusines i, en general, els relats musulmans de l'enfrontament contra els cristians. De fet, entona un *mea culpa* en enfocar el relat tot fent atenció a les errades dels musulmans, fragmentats com es trobaven a l'època, com a causa predominant de la desfeta musulmana, en comptes de remarcar la violència dels cristians. Amira personifica els mals dels musulmans en el *walí* mallorquí, Abú Yahya, maldestre en la seua administració del govern i de la guerra, i facilitador de les dissensions i lluites internes, fins a l'extrem d'obviar l'amenaça estratègica que significava l'atac cristià. De fet, el mateix dia i moment que va arribar a Palma l'alarma de la presència de l'esquadra cristiana a punt de desembarcar, el *walí* es disposava a decapitar 50 reus d'haver participat en una conjura contra ell. Amira centra l'atenció en Abu Hafs ibn Sayrî, alt càrrec de la taifa de Mallorca, que liderarà l'oposició contra els cristians, i esdevé una mena d'heroi. De fet, dos parents d'Abu Hafs estaven entre aqueixos reus, i ell, amb el suport d'uns altres notables, va començar a planejar una altra conjura contra el *walí*, a fi de lliurar-se'n del govern, atès que "no aprofita ni per governar-nos ni per defensar-nos". La societat de la Mallorca musulmana estava fracturada en dissensions entre partidaris dels almohades, poder imperant llavors, i els partidaris dels almoràvits, que havien perdut el

4 Vegeu: Aragay (2009); Lacosta (1999); Ibn 'Amira Al-Mahzumi (2008); *Portal Jaume I, Biblioteca Digital Plurilingüe de la Mediterrània*.

poder, però no tota capacitat de maniobra. Així, el *wali* va deixar en llibertat i indultats els 50 reus aqueixos, però diversos van col·laborar amb els cristians invasors.

■ 5 Identitats que s'esvaeixen en el context d'una enemistat sense fi

■ 5.1 Montfort vs. Casal de Barcelona i Occitània.

Elionor de Provença víctima del recel a l'"estranger"

Hi ha vegades que la identitat és pretesament i volgudament feta desaparèixer. *Supra* hem fet referència a la *Croada contra els albigesos* o càtars, en el context de la qual es va esdevenir la batalla de Muret, desfeta decisiva per a la Corona d'Aragó: desbaratada la host; mort del rei Pere el Catòlic, en combat, mentre l'hereu, Jaume I, futur "Conqueridor", és un infant de 4 anys que és hostatge o penyora dels pactes i treves establerts entre la Corona d'Aragó i el cap de la croada, Simó IV de Montfort; la Corona està en escac.

Simó IV Montfort és el cabdill de la croada contra els albigesos. Es troba desposseït del seu comtat de Leicester. El rei anglès Joan I Sense Terra, germà de Ricard Cor de Lleó i fill d'Elionor d'Aquitània i d'Enric II de Plantagenet, li arrabassa el comtat oficialment "per desobediència" encara que, *de facto*, va ser per mor del seu origen francès per branca paterna i malgrat que la branca materna s'arrelava en la baronia anglonormanda. Un monarca com Joan Sense Terra, amb una legitimitat feble en el tron –mentre vivia son germà ell actuava com a regent–, no concebia tenir un titular d'un poderós comtat com el de Leicester que pertangués a l'alta noblesa francesa i, a més, d'una família que havia ocupat molt altes responsabilitats en contacte directe amb el monarca francès.

Aquest Simó IV, desposseït del seu feu anglès, va junyir la croada contra els albigesos en qualitat de cap –precisament per les seues influències a França–, orquestrada per la corona francesa. En el setge a Tolosa de Lenguadoc va resultar mort per l'impacte d'una pedra llançada des d'una pedrera situada en les muralles de la ciutat i servida per dones tolosenques. Va morir en l'acte. No deixa de recordar la mort d'Aquil·les, ferit per un projectil –una fletxa– d'una arma llancívola –l'arc de Paris, qui no excel·lia a la *Il·liada* per la seua coratjosa valentia, ni valor en el combat cos a cos–. En aquest cas, l'arma és una pedra llançada per una pedrera, arma llancívola igualment, i accionada per dones de Tolosa:

hi havia dins una pedrera, que féu un fuster,
 que, de Sant Cernín, portaren a la plataforma
 i tiraven d'ella dones, joves i casades.
 I anà tot dret la pedra allà on era menester
 i ferí el comte [Simó de Montfort] a l'elm, que és d'acer,
 que els ulls, el cervell, els queixals de dalt,
 el front i les barres li partí a trossos;
 i el comte caigué a terra mort, sagnant i ert. (XXXV, *laisse* 205)

La mort d'aquest cap, admirat pels seus croats i menystingut pels occitans, desferma sentiments antitètics: entre els seus, planys de dolor per la pèrdua del cap i, entre els occitans, lloes per aqueixa mort que significa que l'exèrcit croat ha perdut els seu lleó rampant⁵ —de fet, com veurem, en diuen “maligne i assassi” i “sanguinari”—:

Llavors hauríeu pogut oir plànyer tants barons cavallers,
 i plorar sota els elms i fer rences.
 En alta veu criden: “Déu! no sou just
 car Tu la mort del comte i el dolor permets;
 bé és foll qui t'empara i és ton vassall,
 perquè el comte, que era benigne i benaurat,
 és mort per una pedra, com si fos un infidel.
 Puix els teus menystens, castigues i fereixes,
 ja mai en aquesta terra no em fareu menester!”
 En això porten el compte als clergues lletrats;
 i el cardenal, l'abat i el bisbe Foulque
 el reberen amb ira, amb la creu i l'encenser.
 Dins de Tolosà entrà un missatger
 que els contà les noves i hi fou tan gran l'alegria,
 que, per tota la vila, corregueren cap a les esglésies
 i encengueren els ciris de tots els candelers;
 i cridaren: “Viscal car Déu és misericordiós
 i ara Paratge s'il-lumina i sempre serà superior.
 El comte, que era maligne i assassi,
 és mort sense penitència, car era sanguinari.”
 Els corns i les trompes, el goig general,
 els repics, les campanes i els campanars,
 els tabals, els timbals i les gralles
 fan estremir la vila i els palaus.
 Llavors s'alçà el setge, per tots els camins,
 que era enllà del riu i tenia les graveres.
 Però deixaren els equips i les someres,
 els pavellons, les tendes, els arnesos i els diners.
 I els homes de la vila feren molts presoners. (XXXV, *laisse* 205)

5 El lleó rampant era l'animal heràldic dels Montfort.

El fill menor de Simó IV, Simó V de Montfort (1208–1265), serà el VI comte de Leicester, atès que va acordar amb el seu germà gran, Amaury, que aquest renunciava a les possessions angleses, mentre que Simó V ho feia quant a les occitanes (franceses), que passarien a Amaury. Simó V va tornar a Anglaterra i va ser força important durant el regnat d'Enric III Plantagenet; de fet, va ser l'home fort del govern d'Anglaterra. Es va casar amb una filla del rei Joan I Sense Terra, Elionor d'Anglaterra, que era, germana d'Enric III. Per tant, Simó V, i amb ell el llinatge de Montfort, esdevé familiar directe del rei anglès. Això queda reblat quan va ser també un dels padrins del fill d'Enric III i hereu de la corona, Eduard I. Tanmateix, es va revoltar contra Enric III en l'anomenada Segona Guerra dels Barons (1264–1267) i, a la fi, va caure derrotat i mort en la batalla d'Evesham. Al llarg de la guerra civil, va convocar el primer parlament directament electiu de la història i és considerat un dels pares del parlamentarisme europeu. De fet, el Parlament del Regne Unit el sanciona com a:⁶

De Montfort was killed at the Battle of Evesham in 1265, but his innovation of summoning the commons to attend parliaments was repeated in later years and soon became standard. Thus it is from him that the modern idea of a representative parliament derives.

Aquest membre del llinatge de Montfort, Simó V, fill del croat contra els albigesos, Simó IV, que va desposseir els senyors occitans i minvar del tot la influència transpirinenca al casal de Barcelona (a la Corona d'Aragó), torna a tenir relació i no gaire amistosa amb una descendent d'un dels grans senyors occitans damnificats per aqueixa croada. Es tracta d'Elionor de Provença, reina consort d'Anglaterra com a esposa d'Enric III. Filla de Ramon Berenguer V de Provença (Cawley, 2006–2017) i Beatriu de Savoia, Elionor era una de les anomenades “quatre filles reïnes”.⁷

Ramon Berenguer V era cosí germà de Jaume I el Conqueridor: aquest era fill del rei Pere el Catòlic, primogènit del rei Alfons el Trobador, i aquell era fill del segon fill del rei Alfons Trobador, l'infant Alfons, qui serà

6 The U.K. Parliament, <goo.gl/LLTXJ8>.

7 Ramon Berenguer V de Provença va ser casat amb Beatriu de Savoia. Va tenir 6 fills, 2 xics (el que hauria d'haver estat el primogènit i el que hauria d'haver estat el 4t fill), que van néixer excessivament prematurs i no van sobreviure, i 4 filles. Les quatre van ser reïnes (consorts): Margarida de Provença, reina de França, casada amb Lluís IX el Sant; Elionor de Provença, reina d'Anglaterra, casada amb Enric III; Sança de Provença, reina dels Romans (l'Alemanya de llavors), casada amb Ricard I, germà d'Enric III d'Anglaterra; Beatriu de Provença, reina de Sicília, casada amb Carles I.

Alfons II de Provença des que, en 1185, el seu pare li transfereix l'important comtat provençal. Aquests cosins germans tenien una estreta relació personal; tant és així que Ramon Berenguer, més gran que Jaume I, va acompanyar aquest al castell templar de Monsó durant la protecció que aquesta formidable orde va donar al rei de la Corona d'Aragó els anys immediats a la desfeta de Muret.

Ramon Berenguer V també es va veure damnificat per mor de la croada contra els albigesos. La situació va ser molt perjudicial per als seus interessos com a conseqüència del Tractat de París o de Mieux (1229), pel qual Ramon VI de Tolosa reconeixia la seua derrota davant Lluís IX de França —qui encara era menor i hi era representat per sa mare, la reina consort de França, Blanca de Castella, veritable cervell del tractat i no ho va ser menys quant a la croada mateixa—. Aqueix tractat significa la pèrdua dels furs propis dels senyorius occitans i la seua incorporació directa a la corona francesa —hi ha casos, com ara el comtat de Tolosa, en què la corona francesa se n'annexiona directament la meitat i la resta continua en una mena d'usdefruit en els seus possessors fins que muiuren sense descendència—. Les operacions militars de la croada continuen, però els senyorius occitans ja perden la seua autonomia i llibertat o iniciativa d'acció; passen a dependre de França. S'inicia el camí de la decadència de la identitat occitana i de la seua substitució per la francesa. No serà immediatament, atès que durant la resta del segle XIII hi ha esponeroses mostres encara del conreu de la trobadoria i alguns dels trobadors més importants. La derrota militar, però, havia estat irremissible, s'havia produït la subversió del marc legal de la propietat i de les transmissions —els desposseïts o *faidits*—, l'eliminació física de gran part de la població amb la formació suficient per poder estructurar una oposició efectiva i s'havia produït una desvertebració de l'estructura social per l'èxode o diàspora de població en general i especialment d'aqueixa formada que havia tingut la sort de lliurar-se —literalment en molts casos— de la crema (Lebédel, 2015). Occitània, derrotada, desposseïda, desvertebrada i sense la part més formada de la seua població iniciava així el camí cap a l'aculturació i la substitució lingüística i cultural.

En aqueix context encara s'entén més l'interès de Ramon Berenguer V a assolir per a les seues filles bons matrimonis que els asseguraren bones condicions de vida, per a elles i per al llinatge. Reeixir a casar les 4 filles amb 4 reis és una prova del prestigi i influència internacional del casal de Barcelona —no de bades aquest comte de Provença porta el doble nom de fonts tradicional dels comtes barcelonins— i de la intel·ligent política d'aliances matrimonials que va trenar el rei Alfons el Trobador a fi d'afer-

mar l'*imperium* transpirinenc i mediterrani de la Corona d'Aragó (Sabaté, 2017).

Elionor de Provença (Howell, 2001 i 2004) es va casar amb Enric III de Plantagenet, nissaga estretament vinculada al poderós ducat d'Aquitània i a la tradició trobadoresca occitana. El primer trobador documentat va ser el duc d'Aquitània mateix, Guilhem IX el Trobador, de Peitieu o de Poitiers (1071–1126), va ser l'avi d'una dona extraordinària en molts sentits –també com a exemple medieval de dona amb plena consciència de la seua llibertat de criteri–: Elionor d'Aquitània (1122–1204). Aquesta va fer moltíssim per estendre el cànon cultural de la trobadoria occitana, primer a França, durant el seu frustrat matrimoni amb el rei francès, qui a la fi la va repudiar per estèril –perquè no li va donar descendència masculina encara que sí 2 filles, Maria i Alix–; després a Anglaterra, pel seu matrimoni amb Enric II de Plantagenet.

Figura 8. Casament d'Enric III d'Anglaterra i Elionor de Provença.

Amb la diferència d'estatura hom volia fer veure la tendra juvenesa de la reina consort. Matthieu Paris, *Historia Anglorum*, British Library, ms. Royal 14 C VII (ca. 1250).

Elionor de Provença arriba, doncs, a un ambient en què ni Occitània ni la seua cultura són alienes, i no sols perquè el rei Enric III siga també el titular del ducat d'Aquitània. Elionor tenia poc més de 13 anys quan es va casar el 14 de gener de 1236 (vegeu Figura 8). La inexpertesa més que

esperable per la poca edat que tenia pot ajudar a entendre alguns dels greus problemes que va patir, almenys en la primera part de la seua vida i del regnat del seu marit.

Elionor, jove i molt elegant per als estàndards de la cort anglesa, va causar admiració. Aviat, però, va desfermar el descontent i el rebuig dels barons britànics atés els càrrecs i responsabilitats que va fer que el seu marit, el rei, assignés, concedís o encarregués als seus parents i familiars directes que van arribar amb ella de Provença i, especialment, de la casa de Savoia, a la qual pertanyia la seua mare, Beatriu. Els barons anglesos se sentiren relegats front als nouvinguts estrangers. Hi hagué un rebuig també tan generalitzat i intens com identitari contra els anomenats *Foreigners*. A més, el ritme de vida i el luxe que tant agradaven a Elionor van causar despeses excessives que van fer augmentar més els impostos. Creixia el descontent també entre el poble, principal víctima de l'augment impositiu. Sembla que el rebuig era mutu i en augment. La tensió va arribar al punt que el 13 de juliol de 1263, la reina va patir un atemptat per part del poble de Londres, mentre navegava pel Tàmesi: la van apedregar i li van llançar fang sec, ous podrits i verdura. Ella havia requerit als ciutadans els endarreriments de l'anomenat *Queen-gold* o 'or de la reina' —una desena part de totes les multes i sancions que cobrava la Corona anglesa—. A més, l'avidesa de la reina feia que imposara més multes i sancions i per qualsevol raó. La situació va esclatar.

L'increment impositiu i el desinterès d'Enric III pels afers de govern, que cada vegada confiava més en els parents d'Elionor, van causar que el rebuig dels barons anglesos esdevingués rebel·lió i es desfermés una guerra civil en forma de l'anomenada Segona Guerra dels Barons (1264–1267). El bàndol reialista era comandat pel príncep hereu, qui després seria el rei Eduard I d'Anglaterra. Comandava les forces reialistes amb destresa més que notable. El bàndol dels barons, el sublevat, era sota el comandament de Simó V de Montfort. Aquest, fill del cabdill de la croada contra els albigesos que va arrabassar el senyoriu a son pare, Ramon Berenguer V, ara s'enfrontava també a la filla d'aquell, a Elionor. Per atzar del destí, Simó V de Montfort, el fill, també moriria en el camp de batalla com Simó IV de Montfort, el pare, lluitant contra un rei la consort del qual era, al remat, una damnificada, una *fuiditz* —una “desposseïda”— com a conseqüència de la croada contra els albigesos.

Simó V de Montfort no era un baró qualsevol. Era el cunyat del rei Enric III, per haver-se casat amb la seua germana, també anomenada Elionor —en homenatge a la seua besàvia, la gran Elionor d'Aquitània— i va ser

conseller de confiança del rei. Aqueixa gran influència que exercia sobre el rei i la quasi absoluta confiança que el rei li mostrava fins al punt de deixar en les seues mans el govern, va anar minvant amb l'arribada dels parents de Savoia de la reina Elionor de Provença i el repartiment de càrrecs en favor d'ells. Al començament la revolta tenia èxit, però després de tres anys sagnants, Simó V de Montfort, al front de la resta de les forces dels barons revoltats, va ser derrotat, mort i brutalment esquarterat a la batalla d'Evesham (4-08-1265). Hi ha una imatge coetània que ens mostra, sense gaire art, però de manera molt clara (Figura 9), l'esquarterament de Simon V de Montfort després de la seua derrota i mort a la batalla d'Evensham. El seu fill, Enric, també hi va ser mort. En la imatge apareix el cos del fill damunt del cos mutilat del pare. En fer-ho i, sobretot, en deixar-ne representació iconogràfica, el poder reial feia avinent la seua imatge oficial de vencedor absolut, la seua identitat de comandament que havia de ser un remei contra possibles noves rebel·lions. En aquest cas, rebel·lar-se contra el rei i els seus “estrangers” no era bona idea.

Figura 9. Imatge de la mort i esquarterament de Simó de Montfort (British Library Cotton MS Nero D ii, f. 177 –final del segle XIII–).

■ 5.2 Identitats que hom vol esvaïr i espais de poder: l'Abadia d'Amesbury on hom creia que la mimesi es feia realitat

Enric III va morir en 1272 i Elionor de Provença va ser reina viuda durant 19 anys. Traspassat el seu marit, hom li va permetre estar-se amb els nets i criar-los, però no li van donar opció d'exercir gens de poder. El recel a

l'“estranger” encara perdurava. Es tracta d'una mena de segona fase de la negació a què hom va sotmetre la seua identitat. La primera va ser la revolta dels barons. Ara, ja sent reina viuda, hom li negava qualsevol accés al poder i, en flagrant acte misogin, es veia relegada a la condició d'àvia mainadera. A la xenofòbia se li afegia la misogínia –sempre present llavors–. En 1280, en haver criat els nets, Elionor de Provença es va retirar a l'Abadia de Santa Maria i Sant Melor, en Amesbury (Figura 10).

Figura 10.
Abadia d'Amesbury.
Fotografia de l'autor
presa als propòsits del
present article.

Aquesta abadia va ser una fundació de l'avi del seu marit, Enric II de Plantagenet, en 1177 com a priorat concedit a l'orde de Fontevrault. Realment era una refundació sobre el monestir saxó que va establir la reina Ælfthryth cap a l'any 979, al seu torn, sobre la base d'un monestir preexistent. Es tracta d'un lloc especialment interessant quant a la identitat col·lectiva britànica per la confluència de motius llegendaris artúrics, i la retirada entre els seus murs de dones de poder que tenen el valor afegit de ser referents identitaris culturals de la cultura cavalleresca general i remetien de nou a la capil·laritat entre mimesi i realitat que estem exposant.

No cal oblidar que molt prop d'Amesbury es troba l'extraordinari entorn arqueològic megalític de Stonehenge, les restes de Bluestonehenge (en West Amesbury) i d'altres monuments, a més de jaciments com el de Boscombe Down, on es van trobar els anomenats Amesbury Archer i els Boscombe Bowmen; a més, hi ha el jaciment del *castrum* romà conegut com Vespasian's Camp. A més, prop d'Amesbury també hi ha dos llocs molt importants per a la Matèria Artúrica: les abadies de Glastonbury i Salisbury, on s'havia lliurat la batalla final de Camlann entre Mordred i Artús. Amesbury, i la seua abadia especialment, esdevé un espai estratègic per a la confluència de la història (antiga) i del passat gloriós –Roma i sembla que la resistència

contra el seu domini—, reals i datables, i de l'imaginari col·lectiu ucrònic. Amesbury és un espai en el qual hom creia que la mimesi es feia realitat.

La reina Elionor de Provença s'hi va estar fins al seu traspàs el 24–25 de juny 1291. Va ser soterrada solemnement just davant de l'altar major de l'Abadia, en presència del seu fill, el rei Eduard I, i de molts nobles i alta jerarquia eclesiàstica (Figura 11).

Figura 11.
Imatge de l'altar major de l'Abadia d'Amesbury i del lateral nord, els dos llocs on va poder ser soterrada Elionor de Provença, reina consort d'Anglaterra. No hi ha làpida ni senyal que indique on són les despulles. Fotografies de l'autor preses als propòsits del present article.

Ella havia expressat la seua voluntat de ser soterrada en companyia del seu marit, el rei Enric III, a Westminster. Lluny d'això i com a expressió d'una irremissible no estima cap a ella i el que significava com a estrangera en el govern del regne, no sols no va ser respectada la seua voluntat, sinó que va ser soterrada a l'Abadia d'Amesbury i sense làpida, ni creu, ni cap referència que indiqués on n'és la tomba; situació que s'ha mantingut secularment. De fet, és l'única reina d'Anglaterra la tomba de la qual no està localitzada ni menys encara senyalitzada, ni tan sols amb una preceptiva i humil creu. A més, els registres de les seues despulles tampoc no hi consten després que l'abadia fora molt malmesa en 1539 durant la dissolu-

ció dels monestirs en el regnat d'Enric VIII. D'altra banda, el seu cor, que sí que havia estat traslladat en el seu moment al monestir dels framenors de Londres segons havia deixat dir ella, també va desaparèixer durant l'incendi que va patir l'edifici en 1666.

L'abadia d'Amesbury també forma part inherent de la Matèria Artúrica. La reina Ginebra s'hi retira després de l'esfereïdora batalla final de Camlann, lliurada als voltants de Salisbury i molt prop d'Amesbury, entre Mordred i Artús. Aquest, ferit de mort, és portat, encara amb vida, a Avalon. Per *La Faula* de Guillem de Torroella (Compagna, 2017) i, abans, en el *Detto del Gatto Lupesco* (Carrega, 2000), sabem que el rei Artús es va estimar més venir a refugiar-se i guarir-se de les ferides de Camlann a la Mediterrània, a Sicília, a l'Etna. Veiem que la (pretesa) perifèria de la Matèria Artúrica, la Mediterrània, n'esdevé centre, alhora que el representant de l'esperit cavalleresc per antonomàsia, Artús, torna a la Mediterrània, que ja hem vist que tant a veure té en la conformació dels ideals de (re)cerca i superació de proves des de l'Odissea homèrica. Ja hi havia estat, de fet, Artús a la Mediterrània atés que és en la literatura trobadoresca occitana que hi ha cites i referències a personatges artúrics molt primerenques i, de fet, anteriors als anys en què Chrétien de Troyes componia les seues obres. La cavalleria es fa mediterrània (Martines, 2018).

Mentre, Ginebra, que es trobava retirada en un convent a Glastonbury, marxa cap a Amesbury i ingressa en un dels convents que ja existien en el mateix lloc de l'abadia refundada pels Plantagenet. Ginebra hi va prendre l'hàbit, hi va romandre la resta de la seua vida i hi va arribar a ser —sempre segons la tradició— mare superiora.

Aquesta relació amb la matèria artúrica quant a Amesbury i la rodalia (Camlann, Salisbury) podria explicar l'interès de la nissaga dels Plantagenet per aquesta abadia amb l'objectiu de vincular-se a la mítica Matèria Artúrica i de la Taula Redona. En aquest sentit, val a dir que Enric III mateix va confirmar Simó V de Montfort com a VI comte de Leicester en la Great Hall del castell de Winchester, on sovint tenia la seua cort i on hi ha penjada en lloc preminent l'anomenada "Taula Redona de Winchester" (Figura 12). El seu aspecte actual data del regnat d'Enric VIII Tudor com un regal per al llavors aliat seu l'emperador Carles V (en 1522) en un intent de legitimar-se en la tradició mítica i l'imaginari col·lectiu d'identitat cavalleresca tot encarnant (representant-se com) el rei Artús. La taula, però, és molt més antiga. Segons l'anàlisi dendrològica, degué ser feta *ca.* 1250–1280, en regnat del rei Eduard I, fill d'Enric III i Elionor de Provença, oncle de Simó V de Montfort i vencedor sobre ell decisivament en el camp de bata-

lla d'Evesham —on aquell va resultar mort i esquarterat—. Eduard I, com el seu pare, estava fascinat per la Matèria Artúrica i la Taula Redona. De fet, ell mateix va assistir a diverses representacions o recreacions d'aquesta i en va organitzar una en 1299. També va organitzar un torneig en 1290 per celebrar el compromís d'una de les seues filles. Sense dubte vivien intensament la Matèria Artúrica i la Taula Redona, els principis de la cavalleria literària i es complaïen de fer, en la mesura del possible, que la mimesi que representa prenguera cos. Era una estratègia de legitimació de la corona: encastar-se en la mítica tradició artúrica (Biddle, 2000).

Figura 12. “Taula Redona de Winchester”, Great Hall, Winchester Castle.
Fotografies de l'autor presa als propòsits del present article.

Segons *Le Morte d'Arthur* de Thomas Malory (imprès per Caxton a Londres en 1485, amb un manuscrit anterior, trobat en 1934 al Winchester College, que degué servir de model a l'impressor), Camelot s'identificava amb Winchester (*The Malory Project*). Devia ser perquè era la capital de l'antic regne de Wessex, i on Guillem el Conqueridor va tenir la seua cort en emparar-se d'Anglaterra després de la decisiva batalla de Hastings —el rei derrotat, Harold, ja hi tenia també la seua cort— i, a més, s'hi trobava aquesta Taula Redona —com hem dit, més primerenca que no la decoració

que Enric VIII li va fer—. De fet, en temps de Malory hom creia del ferm que era molt més antiga encara i que era la vera Taula Redona de la Matèria Artúrica literària i formava part consubstancial de la corona anglesa i de la seua identitat. Mimesi que hom creia realitat.

■ 6 Cloenda

La mimesi literària en les obres cavalleresques en català, no deixa de nodrir-se tampoc de grans referents literaris, i, alhora, també rep el cabal de fets històrics reals que, per memorables o estratègics quant a la història de la pròpia Corona o per al sentiment col·lectiu, s'empelten en les trames narratives, en les biografies dels cavallers protagonistes o secundaris o esdevenen símptomes de versemblança que fan més creïbles les ficcions. Tot això en pro de la naturalitat i naturalització d'un discurs identitari per una identitat comuna, pròpia, conscientment compartida.

Hem vist casos de capil·laritat o transvasament entre mimesi literària i identitat col·lectiva en la tradició clàssica que aporten cabal de referents a les obres en romanç. Hem vist exemples d'obres que contenen models a seguir, quant a personatges i a fets, independentment que hagen estat reals del tot o no tant. La mimesi versemblant de què formen part en les seues respectives obres, crea la percepció d'una identitat col·lectiva alhora que contenen les llavors de l'esperit "cavalleresc", del de conquesta i del de (re)cerca. Les obres homèriques dibuixen els mapes de la identitat col·lectiva compartida, quant a l'Hèl·lade en fer que —en la *Il·líada*— entre les forces i personatges —principals i secundaris— hi haja oriünds, pràcticament, de tots els indrets del món cultural grec que envolta l'Egeu; en l'*Odissea*, les venturoses aventures d'Odisseu per tornar a Ithaca, al llarg de les quals recorre tota la Mediterrània, fa més estesa la identitat col·lectiva grega. La influència d'aquestes obres és perenne en la literatura romànica. També ho és la de la Matèria de Bretanya, l'Artúrica i la de la Taula Redona, més en concret; aporten més cabals de personatges models a seguir.

La historiografia catalana medieval està esguitada de referents clàssics i artúrics a fi de dotar(-se) de models que confereixen valor als fets i acció de govern dels reis. Una acció que té efectes en la realitat (conquestes perdurables, victòries i dignificació de derrotes). Hem vist que hi ha casos en què les obres literàries són espills d'accions de la realitat, com ara, la *Cançó de la croada contra els albigesos*. El que reporta aquesta obra es perllonga més enllà de la seua pròpia dimensió textual, i perdura en generacions. Així passa amb els efectes perdurables de la derrota d'Occitània i del triomf dels cro-

ats, que tant va afavorir la corona francesa. Més interessants són els efectes sobre les relacions entre generacions posteriors dels personatges que van ser antagonistes en aqueixa obra i en els fets històrics a què remet: Simó IV de Montfort, cap militar de la croada contra els albigesos, que mor en batalla, és contrari de Ramon Berenguer de Provença; el fill menut d'aquell, Simó V de Montfort, comte de Leicester i home fort del regnat d'Enric III d'Anglaterra, a més de familiar seu, s'enemistà amb el seu rei i, especialment amb la reina consort, Elionor de Provença, filla de Ramon Berenguer, i també morirà en combat. Tot plegat és una demostració que hi ha obres, com les historiogràfiques que tractem, que realment tenen uns objectius identitaris, que transcendeixen "la lletra" dels fets que descriuen com a reals i vers. Aquest textos no són només *ἔκφρασις* i esdevenen *ἐπάγγελμα*, estan carregats de l'energia del punt de vista i objectius amb què ho fan, tot vessant-hi sentiments i intensitat que quasi prenen cos en els efectes perdurables que tenen.

Hem analitzat com hi ha, vinculats a obres diferents, personatges que coincideixen en un mateix espai físic real, el qual, a més, és especialment simbòlic als efectes de la tradició cavalleresca artúrica, que tant ha influït en la conformació de la narrativa europea de ficció. Així hem vist com en l'Abadia de Amesbury, prop de Salisbury —on va ser la batalla final de Camlann entre Mordred i Artús—, segons Thomas Malory s'hi va refugiar la reina Ginebra. Just també on s'hi va retirar una altra dona de poder i amb vinculació amb els temes que tractem: Elionor de Provença, el marit de la qual, Enric III d'Anglaterra, va ser un entusiasta de la Matèria Artúrica i de la Taula Redona.

Hem vist la relació que s'estableix entre personatges de ficció que són essencials per conferir la identitat desitjada a personatges de la realitat, els quals es revisten de l'*auctoritas* o legitimitat que cerquen amb les cites o les referències que els equiparen a aquells personatges "de paper". Hem vist, a més, que uns mateixos fets i unes mateixes personalitats poden estar tractades de manera contrastada en obres amb punts de vista antitètics sobre un mateix fet. Hem analitzat al respecte el tractament de la batalla de Muret, en les cròniques catalanes, en la *Cançó de la croada contra els albigesos* i en les cròniques franceses; hem estudiat la perspectiva dels musulmans derrotats a Mallorca i a València per Jaume I.

La conformació de la identitat, de la pròpia i d'altri, és un procés dinàmic, que necessita de la mimesi literària i de la tradició cultural en què es determina i és reconeguda. ■

■ Obres citades

- Al-Jarmouni, Mostafà (trad.) (2017): *Llibre dels fets de Jaume I a l'àrab*, Prefacio de Mohammed Daud, Presentació de Francisco Franco-Sánchez, Madrid: Instituto Egipcio de Estudios Árabes e Islámicos, Embajada de Egipto (Clásicos del Mediterráneo; 2).
- Aragay, Ignasi (2009): “Mayurca vençuda. L'altra cara del Llibre dels Fets”, *Cultura. Avui*, 6 de juny, 8 <http://projectetraces.uab.cat/tracesbd/avui/av090606_04.pdf> [consulta: 20-01-2018].
- Biddle, Martin (2000): *King Arthur's Round Table: an archaeological investigation*, Woodbridge: Boydell and Brewer.
- Cawley, Charles (2006–2017): *Medieval Lands. A prosopography of Medieval European Noble and Royal Families*, Oxford: Foundation for Medieval Genealogy, <<http://fmg.ac/Projects/MedLands/PROVENCE.htm#RaymondBerengerIVdied1245>> [consulta: 15-01-2018].
- Carrega, Annamaria (2000): *Il Gatto lupesco e il Mare amoroso*, Alessandria: Edizioni dell'Orso.
- Compagna, Anna Maria (2017) : “Langue et parole de la serpente dans *La Faula* de Guillem de Torroella”, *Reinardus. Yearbook of the International Reynard Society* 28:1, 31–49.
- Donoso, Isaac (2016): “L'elegia valenciana com a tòpic universal: la caiguda de València narrada des del Xarq al-Àndalus fins al romancer filipí”, *Caplletra* 61, 15–36.
- Duby, Georges (1990): *The Legend of Bouvines: War, Religion, and Culture in the Middle Ages*, Cambridge: Polity Press (orig. francés: Paris 1973).
- Escartí, Vicent-Josep (2009): “Jaume I en la historiografia valenciana, de l'Edat Mitjana al Barroc”, *L'Espill* 32, 171–184.
- Feliu, Lluís / Millet, Adelina (2007): *El Poema de Gilgamesh segons els manuscrits en llengua accàdia dels mil·lennis II i I a.C.*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Servei de Publicacions de la UAB.
- Ferrando, Antoni / Escartí, Vicent-Josep (eds.) (2012): *Llibre dels Fets del rei En Jaume*, València: Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- France, John (2015): “The Battle of Bouvines 27 July 1214”, en: Halfond, Gregory I. (ed.): *The Medieval Way of War: Studies in Medieval Military History in Honour of Bernard S. Bachrach*, Farnham: Ashgate, 251–272.

- Hauf, Albert (1986): “Més sobre la intencionalitat dels textos historiogràfics catalans medievals”, en: AA. DD.: *Medieval and Renaissance Studies in Honour of R. B. Tate*, Oxford: Oxford University Press, 47–61.
- Howell, Margaret (2001): *Eleanor of Provence: Queenship in Thirteenth-Century England*, Oxford: Blackwell.
- (2004): “Eleanor (Eleanor of Provence) (c.1223–1291), queen of England”, en: *Oxford Dictionary of National Biography*, Oxford: Oxford University Press, DOI: doi.org/10.1093/ref:odnb/8620 [consulta: 10-01-2018].
- Ibn al-Abbār (1963–1964): *Kitāb al-Hullat as-siyarā*, vol. II, ed. àr. Husayn Mun’nis, El Caire: La Société Arabe de Publications.
- Ibn ‘Amira Al-Mahzumi (2008): *Kitāb Ta’rib Mayurqa. Crònica àrab de la Conquesta de Mallorca*, edició i estudi Muhammad Ben Ma’mar, traducció al català Nicolau Roser Nebot & Guillem Rosselló Bordoy, Palma de Mallorca: Govern de les Illes Balears / Universitat de les Illes Balears.
- Krieger, Murray (1992): *Ekphrasis: the illusion of the natural sign*, Baltimore / Londres: The Johns Hopkins University Press.
- Lacosta, Javier (1999): “Mallorca 1999: la visión de los vencidos”, *WebIslam* <www.webislam.com/articulos/18302-mallorca_1229_la_vision_de_los_vencidos.html> [consulta: 21-01-2018].
- Lebédel, Claude (2015): *Understanding the Tragedy of the Cathars*, Rennes: Éditions Ouest-France (orig. francés: Rennes 1998).
- Lippiatt, G. E. M. (2017): *Simon V of Montfort and Baronial Government, 1195–1218*, Oxford: Oxford University Press.
- Makedon, Fillia / Rutter, Jeremy B. (eds.) / Owen, Charles (coord.) (1996–2000): “Troy VII and the Historicity of the Trojan War”, en: *Prehistoric Archaeology of the Aegean*, Hanover NH: Dartmouth College, <http://projectsx.dartmouth.edu/classics/history/bronze_age/lessons/les/27.html> [consulta: 22-11-2017].
- Martines, Vicent (2018): “Trenc d’alba mediterrani a la narrativa cavalleresca (*Girart de Rosselló* i *Roman de Jaufré*). La cavalleria literària s’amera de Mediterrània des dels orígens”, en: Cortijo, Antonio (ed.): *Mediterranean Chivalry*, Delaware: Joan de la Cuesta Publishing, 35–60.
- / Ensenyat, Gabriel (eds.) (2003): *Guilhem de Tudela & Anònim, Cançó de la Croada contra els albigesos*, Barcelona: Proa.

Piera, Josep (1983): *Els poetes aràbig-valencians*, València: Institució Alfons el Magnànim.

Portal Jaume I, *Biblioteca Digital Plurilingüe de la Mediterrània*, <www.ivitra.ua.es/JaumeI.php> [consulta: 22-11-2017].

Roca, Rafael (2012): “La mitificació vuitcentista del passat medieval: la figura de Jaume I, rei d’Aragó”, *eHumanista/IVITRA* 2, 271–281.

Sabaté, Flocel (ed.) (2017): *The Crown of Aragon: A Singular Mediterranean Empire*, Leiden: Brill.

Soldevila, Ferran (ed.) (1983): *Les Quatre Grans Cròniques*, Barcelona: Selecta.

Stuck, Peter (2000–2009): “Homer. Odyssey Maps”, <<http://goo.gl/GTHak>> [consulta: 22-11-2017].

The Malory Project, <www.maloryproject.com/winchester_more.php#tabs-1> [consulta: 16-02-2018].

Valls Taberner, Ferran (1915–1916): “Pere el Gran i el desafiament amb Carles d’Anjou”, *Estudis Universitaris Catalans* 9, 123–172.

Webb, Ruth (2009): *Ekpheasis, Imagination and Persuasion in Ancient Rhetorical Theory and Practice*, Farnham: Ashgate.

■ Vicent Martines, Universitat d’Alacant, Institut Superior d’Investigació Cooperativa IVITRA / Departament de Filologia Catalana, Apartat de correus 99, E-03080 Alacant, <martines@ua.es>.